

ความสัมพันธ์เชิงพุทธระหว่างครูกับศิษย์ในโรงเรียนพร้าววิทยาคม จังหวัดเชียงใหม่
THE BUDDHIST RELATIONSHIP BETWEEN TEACHERS AND STUDENTS
OF PHRAOWITTAYAKOM SCHOOL IN CHAINGMAI PROVINCE

พระฉัตรชัย กตปุณฺโณ (ไชยสีธิ)*
PhraChatchaiKatapunnho (Chaisithi)

บทคัดย่อ

การศึกษาครั้งนี้มีวัตถุประสงค์มุ่งศึกษาวิเคราะห์ระบบความสัมพันธ์เชิงพุทธระหว่างครูกับศิษย์ ในโรงเรียนพร้าววิทยาคม อำเภอพร้าว จังหวัดเชียงใหม่ ตามหลักสังคาลสูตร โดยนำเอาองค์ความรู้ดังกล่าว นำมาวิเคราะห์ถึงสภาพปัญหาของครูกับศิษย์ในปัจจุบัน ตลอดจนถึงวิธีการประยุกต์ต่อการสร้างความสัมพันธ์ที่ดี มีความรักความปรารถนาดีและความอ่อนน้อมถ่อมตนในสถาบันการศึกษาและสังคมไทย

การศึกษานี้พบว่า ความสัมพันธ์เชิงพุทธระหว่างศิษย์และครู ศิษย์พึงปฏิบัติต่อครูด้วยความเคารพ พบว่าศิษย์พึงปฏิบัติต่อครูด้วยความความเชื่อฟังและตั้งใจอยู่ในเกณฑ์ระดับ ($\bar{X}=4.26$)ความสัมพันธ์ระหว่างศิษย์กับครู ศิษย์พึงปฏิบัติต่อครูด้วยการปรนนิบัติ บริการ พบว่าความสัมพันธ์ระหว่างศิษย์กับครู ศิษย์พึงปฏิบัติต่อครูด้วยการปรนนิบัติ บริการ ที่อยู่ในระดับมาก ($\bar{X}=4.09$)ความสัมพันธ์ระหว่างศิษย์กับครู ศิษย์พึงปฏิบัติต่อครูด้วยเชื่อฟังและตั้งใจเรียน พบว่า ศิษย์พึงปฏิบัติต่อครูด้วยเชื่อฟังและตั้งใจเรียน ที่อยู่ในระดับมาก ($\bar{X}=3.95$)ความสัมพันธ์ระหว่างศิษย์กับครู ศิษย์ ด้านการแนะนำ ฝึกฝน อบรมให้เป็นคนดี พบว่าความสัมพันธ์ระหว่างศิษย์กับครู ศิษย์ ด้านการแนะนำ ฝึกฝน อบรมให้เป็นคนดี ที่อยู่ในระดับมาก ($\bar{X}=4.67$)ได้แก่ แนะนำให้ศิษย์ให้เข้าค่ายคุณธรรม ความสัมพันธ์ระหว่างศิษย์กับครู ศิษย์ ด้านการสอนวิชาการต่าง ๆ พบว่า ความสัมพันธ์ระหว่างศิษย์กับครู ศิษย์ ด้านการสอนวิชาการต่าง ที่อยู่ในระดับมาก ($\bar{X}=4.34$)ความสัมพันธ์ระหว่างศิษย์กับครู ศิษย์ ด้านการยกย่องและป้องกัน พบว่า ความสัมพันธ์ระหว่างศิษย์กับครู ศิษย์ ด้านการยกย่องและป้องกัน ที่อยู่ในระดับมาก ($\bar{X}=4.41$)

ครูและศิษย์ ต่างมีความสัมพันธ์และพฤติกรรมเชิงบวก ในการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ให้ความเคารพนับถือ และมีความคิด พฤติกรรม เป็นไปตามแนวทางหลักธรรมของพระพุทธศาสนา

คำสำคัญ: ความสัมพันธ์เชิงพุทธ, ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์

* นิสิตปริญญาโท รหัสนิสิต ๕๓๐๔๔๐๕๖๕๔ หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ พุทธศักราช ๒๕๕๘

Abstract

This study aims to study the analysis of the Buddhist relationship between teacher and pupil. Phrao Wittayakomschool in Phrao, Chiang Mai. According to the formula, Singhalby bringing such knowledge to analyze the problems of teachers with students today. All the way up to the application to build a good relationship with love, passion and humility in the institution and Thailand.

This study finds the Buddhist relationship between teacher and pupil Graduates should treat teachers with respect. That disciple should treat teachers with a dogged and determined the threshold level ($\bar{X}$ = ๔.๒๖), the relationship between student and teacher. Students towards teachers by the ministry found that the relationship between student and teacher services. Graduates should treat teachers with the minister at the high level ($\bar{X}$ = ๔.๐๙), the relationship between student and teacher. Graduates should treat teachers with obedient and willing to learn that disciple should treat teachers with obedient and willing to learn. The high level ($\bar{X}$ = ๓.๙๕), the relationship between students and teachers to guide students in training to find a good relationship between students and teachers to guide students in training as well. The high level ($\bar{X}$ = ๔.๖๗) are introduced into the disciple's virtue. The relationship between student and teacher, student teaching various aspects of the relationship between student and teacher, student teaching foreign scholars. The high level ($\bar{X}$ = ๔.๓๔), the relationship between students and teachers and students praised the defense found that the relationship between student and teacher, the students honored and protected. The high level ($\bar{X}$ = ๔.๔๑).

Teachers and students have different relationships and positive behavior. To support one another to respect the ideas and behavior according to the principles of Buddhism.

Keyword: the Buddhist relationship, the relationship between teacher and pupil

บทนำ

สังคมไทยให้ความสำคัญเคารพยกย่องว่าครูเป็นปูชนียบุคคล กำลังจะค่อย ๆ เลือนหายไปจากสังคมไทยในขณะเดียวกันศิษย์หรือผู้เรียนในปัจจุบันก็ให้ความสำคัญกับวัตถุนิยมมากเกินไปเช่นกัน ในท่ามกลางกระแสสังคมที่เปลี่ยนไปเทคโนโลยีเจริญขึ้นทุกวัน แต่จิตใจศิษย์เสื่อมลงจากที่เคยอ่อนน้อมถ่อมตนเคารพบูชาครู ก็เปลี่ยนไปต่อหน้าสรรเสริญลับหลังนินทาครูก็มี นอกจากนี้การดูแลเอาใจใส่ศิษย์ไม่ทั่วถึงก็เป็นอีกปัญหาหนึ่งที่ส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ดังที่รองศาสตราจารย์ยงค์ ชุ่มจิต กล่าวไว้ว่า ปัจจุบันจำนวนนักเรียนในแต่ละระดับมีจำนวนมาก บางระดับครูหนึ่งคนต้องสอนนักเรียนหลายห้องหลายชั้น การที่จะควบคุมดูแลนักเรียนให้ทั่วถึงจึงทำได้ยาก ครูต้องสอนเป็นชั่วโมง ๆ เมื่อหมดชั่วโมงก็ต้องเข้าสอนในห้องอื่นต่อไป เมื่อเป็นเช่นนี้ ความใกล้ชิดสนิทสนมระหว่างครูกับศิษย์ก็น้อยลงตามลำดับ ความผูกพันทางจิตใจน้อยลง เมื่อความผูกพันทางจิตใจไม่มี ความสำนึกในบุญคุณก็น้อยลง ศิษย์จึงไม่ค่อยสำนึกในความสำคัญของ

ครูที่มีต่อพวกตน กล่าวได้ว่า จะด้วยเหตุผลใดก็ตาม ปัจจุบันระบบความสัมพันธ์ของครูกับศิษย์เปลี่ยนแปลงไปอย่างน่าเป็นห่วง

ปัญหาสังคมโดยเฉพาะปัญหาเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ดังกล่าวข้างต้นนับวันก็จะเป็นปรากฏให้เห็นอยู่บ่อย ๆ เพราะนอกจากบิดามารดาแล้วก็เห็นจะมีครูเท่านั้นที่ปรารถนาดีอยากให้ศิษย์ได้อ่านาคตก้าวหน้าในหน้าที่การงานและมีชีวิตที่ดีใด ปัจจุบันปัญหาความขาดสติยั้งคิดของครูกับศิษย์ก็มีปรากฏให้เห็นตามสื่อต่าง ๆ ยกตัวอย่างจากข่าววิทยุ โทรทัศน์หนังสือพิมพ์ เช่น ข่าวครูข่มขืนศิษย์ ศิษย์ข่มขืนครู ข่าวครูกระทำชำเราติดอวัยวะเพศศิษย์ ข่าวครูลงโทษศิษย์บังคับให้ยืนแก้ผ้า ข่าวครูเขียนตีศิษย์ด้วยวิธีการที่รุนแรงถึงกับล้มหมอนนอนเสื่อ ข่าวครูชกต่อยเตะศิษย์ถึงได้รับบาดเจ็บ ข่าวผู้ปกครองเด็กพาลูกเข้าแจ้งความกรณีลูกครูข่มขืนจนตั้งครุภ

ข่าวต่างๆ เหล่านี้ล้วนเป็นปรากฏการณ์จริงที่เกิดขึ้นในสังคมไทยซึ่งมีให้เห็นไม่เว้นแต่ละวัน สะท้อนให้เห็นสภาพปัญหาของครูกับศิษย์ ซึ่งผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกฝ่ายต้องให้ความสนใจและต้องหาแนวทางแก้ไขและเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับสถาบันการศึกษา ในฐานะที่เป็นผู้วิจัยจึงมองเห็นว่าปัญหาดังกล่าวเกิดขึ้นเพราะการที่ครูกับศิษย์ขาดหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตตามบทบาทและหน้าที่ของตนเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลักธรรมในสังคัลลสูตร ในประเด็นที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ หากได้มีการศึกษาและนำผลที่ได้จากการศึกษามาเป็นแนวทางในการปรับประยุกต์ใช้ในการแก้ไขปัญหาดังกล่าวน่าจะเป็นประโยชน์และเกิดผลในทางที่ดี ดังนั้น การนำเอาระบบความสัมพันธ์ตามหลักทศ ๖ ในสังคัลลสูตรมาศึกษาวิเคราะห์ในมิติทางสังคมตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะในเรื่องระบบความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ทั้งในด้านแนวคิด หลักการ และวิธีการปฏิบัติเพื่อให้เกิดผลในฐานะครูกับศิษย์ที่ดีในสถาบันการศึกษาและตัวอย่างให้แก่สถาบันสังคมอื่น ๆ เพื่อที่จะสามารถนำผลที่ได้จากการศึกษาวิจัยมาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตและประยุกต์เป็นแนวทางการแก้ไขปัญหาสังคมที่เกิดจากครูกับศิษย์อย่างที่เกิดขึ้นในสังคมปัจจุบัน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาหลักความสัมพันธ์เชิงพุทธระหว่างครูกับศิษย์ในพระพุทธศาสนา
๒. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์เชิงพุทธระหว่างครูกับศิษย์ในโรงเรียนพร้าววิทยาคม อำเภอพร้าว จังหวัดเชียงใหม่

ขอบเขตของการวิจัย

๑. ขอบเขตด้านเนื้อหา มุ่งศึกษาวิเคราะห์ระบบความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ตามหลักสังคัลลสูตร โดยนำเอาองค์ความรู้ดังกล่าวมาวิเคราะห์ถึงสภาพปัญหาของครูกับศิษย์ในปัจจุบัน ตลอดจนถึงวิธีการประยุกต์ต่อการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีมีความรักความปรารถนาดีและความอ่อนน้อมถ่อมตนในสถาบันการศึกษาและสังคมไทยต่อไป

๒. ขอบเขตด้านเอกสารมุ่งเน้นศึกษาค้นคว้าเอกสาร คัมภีร์และตำราทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับระบบความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ เช่น คัมภีร์พระไตรปิฎกอรุณกถา ฎีกา หนังสือ ตำราและเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๓. ขอบเขตด้านประชากร มุ่งศึกษาคูกับศิษย์ที่กำลังสอนและเรียนอยู่ในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย โรงเรียนพร้าวิทยาคม จังหวัดเชียงใหม่ ปีการศึกษา ๒๕๕๘ กลุ่มตัวอย่างประชากรที่ทำการศึกษาได้แก่

(๑) ครูผู้สอนระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย โรงเรียนพร้าวิทยาคม จำนวน ๕๐ คน ได้กลุ่มตัวอย่างจำนวน ๕๐ คนโดยสุ่มตัวอย่างตามสูตรเครจซี่และมอร์แกน (Krejcie and Morgan)

(๒) นักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายโรงเรียนพร้าวิทยาคม จังหวัดเชียงใหม่ จำนวน ๗๖๓ คน ได้กลุ่มตัวอย่างจำนวน ๒๖๐ คน โดยการสุ่มตัวอย่างตามสูตรเครจซี่และมอร์แกน

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research) ซึ่งผู้วิจัยจะได้ศึกษา วิเคราะห์ระบบความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ตามหลักสังคาลสูตร โดยนำเอาองค์ความรู้ดังกล่าวมาวิเคราะห์ถึงสภาพปัญหาของครูกับศิษย์ในปัจจุบัน ตลอดจนถึงวิธีการประยุกต์ต่อการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีมีความรักความปรารถนาดีและความอ่อนน้อมถ่อมตนในสถาบันการศึกษาและสังคมไทย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แบบสอบถาม (Questionnaire) จะเป็นแบบสอบถามที่ผู้ศึกษาสร้างขึ้นเอง โดยมีเนื้อหาครอบคลุมวัตถุประสงค์และเนื้อหาจากแนวคิดที่ต้องการศึกษาพร้อมทั้งนำไปหาคุณภาพของเครื่องมือก่อนนำไปใช้จริง แบบสอบถามมี ๒ ชุด คือ ชุดที่ ๑ แบบสอบถามนักเรียน และชุดที่ ๒ แบบสอบถามครู

วิธีการสร้างเครื่องมือและทดสอบเครื่องมือผู้วิจัยได้ดำเนินการตามลำดับขั้นตอนดังนี้

๑) ศึกษาหลักการและแนวคิดจากเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความคิดเห็นของครูและนักเรียน

๒) นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษามาเรียบเรียงและสร้างเป็นแบบสอบถาม

๓) นำแบบสอบถามที่สร้างขึ้นให้ผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบความครอบคลุมของเนื้อหาและสำนวนภาษาแล้วนำไปปรับปรุงแก้ไขให้ผู้ทรงคุณวุฒิประกอบด้วย

(๑)อาจารย์ ดร. พิสิฐ โคตรสุโพธิ์ ผู้ทรงคุณวุฒิ

(๒)ผศ.ดร.วรวิทย์ นิเทศศิลป์ ผู้ทรงคุณวุฒิ

(๓)ผศ.ดร.สยาม ราชวัตร ผู้ทรงคุณวุฒิ

จากผลการหาค่าดัชนีความสอดคล้อง (Index of Item Objective Congruence : IOC) ของแบบประเมิน มีค่าดัชนีความสอดคล้องสูงกว่า ๐.๕๐ ในทุกประเด็น

๔) นำแบบสอบถามที่ผ่านการตรวจสอบจากผู้ทรงคุณวุฒิมาปรับปรุงแก้ไขแล้วนำเสนอประธานกรรมการและกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์เพื่อพิจารณาความสมบูรณ์อีกครั้ง หลังจากนั้นได้นำไปทดสอบ (Try out) กับประชากรที่ไม่ใช่กลุ่มเป้าหมาย ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มครู โรงเรียนแม่หอพระวิทยาคม จังหวัดเชียงใหม่ จำนวน ๒๐ คน และกลุ่มนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔-๖ โรงเรียนแม่หอพระวิทยาคม จังหวัดเชียงใหม่ ภาคเรียนที่ ๒ ปีการศึกษา ๒๕๕๘ จำนวน ๕๔ คน รวมทั้งสิ้น ๗๔ คน เพื่อหาค่าความเชื่อมั่น (Reliability) ทดสอบด้วยสัมประสิทธิ์แอลฟา (Alpha Coefficient) ตามวิธีของครอนบาค (Cronbach) ได้เท่ากับ ๐.๘๗

ผู้วิจัยได้นำแบบสอบถามที่เก็บรวบรวมได้จากกลุ่มประชากรมาทำการวิเคราะห์ทางสถิติประมวลผลโดยใช้โปรแกรมคอมพิวเตอร์สำเร็จรูป SPSS for Windows (Statistical Package for the Social Science for Windows) ตามลำดับดังนี้

๑. แบบสอบถามเกี่ยวกับข้อมูลพื้นฐานของผู้ตอบแบบสอบถามคำนวณหาค่าร้อยละ
๒. แบบสอบถามความคิดเห็นสำหรับครูความสัมพันธ์ระหว่างศิษย์กับครูศิษย์พึงปฏิบัติต่อครูด้วยความเคารพศิษย์พึงปฏิบัติต่อครูด้วยการปรนนิบัติบริการและศิษย์พึงปฏิบัติต่อครูด้วยเชื่อฟังและตั้งใจเรียนคำนวณหาค่าเฉลี่ย($\bar{X}$)และค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน(S.D.)
๓. แบบสอบถามความคิดเห็นสำหรับนักเรียนความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ด้านการแนะนำฝึกฝนอบรมให้เป็นคนดีด้านกายวาจาใจด้านการสอนวิชาการต่างๆและด้านการยกย่องและป้องกันคำนวณหาค่าเฉลี่ยและค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน

ผลการวิจัย

๑. หลักความสัมพันธ์เชิงพุทธระหว่างครูกับศิษย์ในพระพุทธศาสนา

จากผลการศึกษาหลักความสัมพันธ์เชิงพุทธระหว่างครูกับศิษย์ในพระพุทธศาสนาพบว่าหลักการสร้างความสัมพันธ์เชิงพุทธระหว่างผู้สอนที่มีต่อผู้เรียนนั้น นอกจากครูจะต้องทรงไว้ซึ่งความเป็นครูแล้วก็ต้องประกอบไปด้วยคุณธรรมหลายประการ อาทิ อิทธิบาท ๔ คือ คุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จ หมายถึง การทำงานให้บรรลุหน้าที่ทางการศึกษา ได้แก่ ฉันทะ คือความพอใจในสิ่งในอาชีพครู วิริยะ คือขยันหมั่นเพียรในการประกอบอาชีพ จิตตะ คือเอาใจฝักใฝ่ไม่ทอดธุระ เป็นครูมีอาชีพ ตั้งใจให้ความรู้อย่างเต็มที่ และวิมังสา คือหมั่นทบทวนบทบาทในด้านการสอนและพัฒนาตนเองอยู่เสมอมีโลกบาลธรรม ได้แก่ มีหิริและโอตตปปะ คือ ความละอายและความเกรงกลัวบาป เนื่องจากเป็นผู้ที่ทำงานใกล้ชิดกับศิษย์ที่เป็นผู้เยาว์ไร้เดียงสา และมีธรรมอันทำให้งาม ๒ อย่างคือ ขันติ ความอดทนอดกลั้น เนื่องจากศิษย์ยังเป็นนักเรียนเยาวชนที่ขาดความยังคิดและประสบการณ์ชีวิตที่น้อยกว่า และโสรัจจะ ความสงบเสงี่ยม มีอัธยาศัยไมตรี มีวาจาสุภาพและเป็นกันเอง ไม่เย่อหยิ่งตนในฐานะผู้สูงกว่า นอกจากนั้นก็ยังต้องเป็นผู้อยู่ในพรหมวิหารธรรม กล่าวคือ มีความเมตตา กรุณา มุทิตา คือ พลอยยินดีเมื่อลูกศิษย์ประสบความสำเร็จ และอุเบกขา คือ วางเฉยเมื่อศิษย์ไม่เชื่อฟัง รวมไปถึงความเป็นผู้ไม่มีอคติ ๔ คือ ไม่ลำเอียงเพราะรัก เพราะโกรธ เพราะหลง หรือเพราะกลัว บำเพ็ญตนตามหลักกัลยาณมิตร ๗ คือ ปิโย ประพฤติให้เป็นที่รัก คุรุโก เป็นผู้นำเคารพ ภาวนีโย เป็นผู้น่ายกย่อง วัตตา จ รู้จักพูดให้ได้ผล เป็นที่ปรึกษาที่ดี วจนกุขโม อดทนต่อถ้อยคำคำตำหนิหรือคำล่วงเกินคมกริณจากถกถตา รู้จักสอนให้เข้าใจง่าย และโน จ्ञฐาเน นิโยชเย ไม่ชักนำศิษย์ในทางเสียหาย เมื่อครูมีคุณธรรมเช่นนี้แล้ว ก็จะเป็นเหตุให้แสดงความสัมพันธ์ที่ดีตามหลักทศ ๖ คือ สั่งสอนแนะนำให้ศิษย์เป็นคนดี ให้เรียนวิชาความรู้ที่ดี สอนวิชาความรู้ในศิลปวิทยาทุกอย่างให้หมดสิ้น ยกย่องให้เกียรติแนะนำกับหมู่มิตรสหาย และออกตัวช่วยเหลือป้องกันลูกศิษย์

ส่วนผู้เป็นศิษย์นั้น เมื่อได้รับความเอื้ออาทรจากครูก็ควรประพฤติตนให้เป็นลูกศิษย์ที่ดี คือ ลูกขี้นยืนรับ หมายถึง ประพฤติตนให้เกียรติให้ความเคารพครูอาจารย์ ช่วยทำกิจธุระของครูอาจารย์ คือ การเข้าไปช่วยทำกิจธุระที่เกี่ยวกับการเรียนการสอนหรือกิจธุระอื่น ๆ อันเป็นการแบ่งเบาภารกิจของครูอาจารย์ เชื่อฟังคำแนะนำสั่งสอนของครูอาจารย์ คือ ตามธรรมดาครูอาจารย์ที่ดีนั้น ท่านย่อมจะสั่งสอนศิษย์ด้วยจิตเมตตาด้วยความปรารถนาดีเสมอ ดังนั้น เมื่อท่านสั่งสอนหรือว่ากล่าวตักเตือนอะไร ต้องตั้งใจฟังด้วยความเคารพ ให้ฟังก่อนจึงเชื่อเรียกว่าเชื่อฟัง แล้วตั้งใจปฏิบัติตามคำสอนนั้น ๆ ข้อนี้สำคัญมากเพราะถ้าไม่เชื่อฟังแล้ว การ

ปฏิบัติตามหน้าที่อื่น ๆ ก็เกิดขึ้นไม่ได้ อุปัญญาได้แก่ การแสดงความกตัญญูต่อบุคคลที่โดยการหาโอกาสเข้าไปช่วยเหลือ บำรุงตอบแทนบุญคุณท่านตามโอกาสอันควร เป็นการแสดงความมีน้ำใจ ประณิบัติช่วยเหลือครู อาจารย์ทำกิจเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่ตนเห็นสมควร โดยอาสาทำเองไม่ต้องรอให้ครู อาจารย์ใช้ ก็จัดเป็นหน้าที่ของศิษย์ที่ควรแสดงออก และเรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ ได้แก่ การตั้งใจศึกษาเล่าเรียนให้เกิดความรู้จริงด้วยความเคารพครูในฐานะทักษิณยบุคคลและปูชนียบุคคล

ทิส ๖ ซึ่งถือว่าเป็นหน้าที่หรือจรรยาบรรณของบุคคลที่เกี่ยวข้องกันโดยความเป็นบิดา มารดา กับ บุตร ธิดา ครู อาจารย์กับศิษย์ หรือนักเรียน นักศึกษา เพื่อน กับ เพื่อน นาย กับ คนรับใช้และสมณพราหมณ์ กับทายาทียากต่างก็มีจรรยาบรรณในตัวเองตามหลักทิส ๖ ในสังคาลสูตร ดังที่สังคาลมาณพได้ทำกรณอบน้อมทิส ๖ ตามที่พ่อสั่งไว้ และพระพุทธเจ้าได้ปฏิรูปทิส ๖ นั้นมาเป็นหน้าที่หรือจรรยาบรรณของบุคคลผู้มีความเกี่ยวข้องกันและกันดังกล่าว ซึ่งถือว่าเป็นที่มาของมนุษยสัมพันธ์ในพระพุทธศาสนา

มนุษยสัมพันธ์ตามหลักทิส ๖ นั้น ได้แจกแจงหน้าที่แตกต่างกันออกไป ในงานวิจัยนี้ จะขอกล่าวถึงความสัมพันธ์เฉพาะครูกับศิษย์ ซึ่งครูและศิษย์ต่างก็มีหน้าที่ที่จะต้องเกี่ยวข้องกันโดยความเป็นครู อาจารย์กับศิษย์ ในสังคาลสูตร ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ไว้อย่างชัดเจน

หลักมนุษยสัมพันธ์ในพระพุทธศาสนาซึ่งปรากฏในสังคาลสูตร ที่ทิมิกาย ปาฏิภรรค ว่าด้วยเรื่องความสัมพันธ์ของกลุ่มบุคคลหรือมนุษย์ที่เกี่ยวข้องโดยความเป็นบิดามารดา บุตรธิดา ครูอาจารย์ ศิษย์ เป็นต้น นั้น ทางพระพุทธศาสนาเรียกหลักความสัมพันธ์นั้นว่า “ทิส” มี ๖ ทิส สำหรับมนุษย์ควรปฏิบัติต่อกันเพื่อให้เกิดความสัมพันธ์ในทางที่ดี หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “จรรยาบรรณ” ถ้ามนุษย์ทั้งหลายต่างก็ทำหน้าที่ปฏิบัติตามทิส ๖ อย่างถูกต้อง สังคมหรือสถาบันนั้น ๆ ย่อมไม่เดือดร้อนวุ่นวาย จะมีแต่ความสงบสุข เห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกัน ตลอดถึงเป็นการสร้างสัมพันธ์ภาพให้เกิดขึ้นในสังคมมนุษย์อย่างยั่งยืน

ในพระสูตรและอรรถกถาแปล ที่ทิมิกาย ปาฏิภรรค เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๒ ยังได้กล่าวอธิบายถึงสัมพันธ์ภาพระหว่างครูกับศิษย์ ในฐานะที่ครูอาจารย์ได้รับการบำรุงจากศิษย์แล้ว ครูอาจารย์พึงอนุเคราะห์ศิษย์ ดังต่อไปนี้

๑. แนะนำดี ความว่า อาจารย์ทั้งหลายย่อมให้ศิษย์ศึกษา คือแนะนำมารยาทนี้ว่า เธอควรนั่งอย่างนี้ ควรเคี้ยวอย่างนี้ ควรบริโภคอย่างนี้ ควรเว้นมิตรชั่ว ควรคบมิตรดี

๒. ให้เรียนดี ความว่า อาจารย์ทั้งหลายชำระอรรถและพยัญชนะชี้แจงประโยคแล้ว ให้ศิษย์เรียนโดยอาการที่ศิษย์จะเรียนได้ดี

๓. สอนศิลปวิทยาให้สิ้นเชิง ความว่า ถ่ายทอดวิชาความรู้ให้โดยไม่ปิดบังอำพราง ไม่หวงวิชาความรู้ที่ตนมีอยู่ สอนให้ศิษย์เข้าใจอย่างแจ่มแจ้งลึกซึ้งจริง ๆ

๔. ยกย่องให้ปรากฏในเพื่อนฝูง ความว่า อาจารย์ทั้งหลายกล่าวถึงคุณของศิษย์อย่างนี้ว่า ศิษย์ของเราคนนี้ ฉลาดเป็นพหูสูตรเท่า ๆ กับเรา พวกท่านพึงยึดเหนี่ยวศิษย์นี้ไว้แล้ว ให้ศิษย์ปรากฏในเพื่อนฝูงทั้งหลาย

๕. ทำการป้องกันในทิสทั้งหลาย ความว่า อาจารย์ย่อมทำการป้องกันศิษย์ในทิสทั้งปวงด้วยให้ศึกษา ศิลปะ เพราะว่า ลากสักการะย่อมเกิดแก่ผู้เรียนศิลปะในทิสที่ไปแสดงศิลปะ ลากสักการะนั้นเป็นอันชื่อว่า อาจารย์กระทำแล้ว มหาชนแม้เมื่อจะกล่าวถึงคุณของศิษย์นั้น ย่อมกล่าวถึงคุณของอาจารย์ก่อนโดยแท้ว่า ศิษย์ของท่านนี้เป็นศิษย์ที่ล้างเท้าอาจารย์อยู่แล้ว ลากเกิดขึ้นแก่ศิษย์นั้นแม้ประมาณถึงพรหมโลก ก็เป็นของอาจารย์นั่นเอง อีกอย่างหนึ่ง โจรทั้งหลายในดง ย่อมไม่เห็น อมนุษย์ก็ดี ภูเป็นต้นก็ดี ย่อมไม่เบียดเบียน ศิษย์คนใด ผู้ยากได้วิชาเดินไป อาจารย์แม้ให้ศิษย์คนนั้นศึกษาก็ชื่อว่าย่อมทำความป้องกันในทิสทั้งหลาย อาจารย์ทั้งหลายแม้ยกย่องศิษย์อย่างนี้ว่า ศิษย์ของเราอยู่ในทิสนี้ ไม่มีต่างกัน ศิลปะนี้ของศิษย์และของเรา พวกท่าน

จึงไปถามศิษย์นั้นเถิด แก่มนุษย์ผู้เกิดความสงสัยจากทิศที่ศิษย์นั้นไปแล้วมาหาตน ก็ชื่อย่อมทำการป้องกัน เพราะลาภสักการะเกิดขึ้นแก่ศิษย์ในที่นั้น อธิบายว่า ย่อมทำให้เป็นที่พึง

๒. ความสัมพันธ์เชิงพุทธระหว่างครูกับศิษย์ในโรงเรียนพร้า่วิทยาคม อำเภอพร้าว จังหวัด เชียงใหม่

จากผลการศึกษาความสัมพันธ์เชิงพุทธระหว่างครูกับศิษย์ในโรงเรียนพร้า่วิทยาคม อำเภอพร้าว จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า ครูส่วนใหญ่เป็นเพศหญิง คิดเป็นร้อยละ ๖๘.๐๐ รองลงมาเป็นเพศชาย คิดเป็นร้อยละ ๓๒.๐๐ สำเร็จการศึกษาในระดับปริญญาตรีเป็นส่วนใหญ่ คิดเป็นร้อยละ ๖๔.๐๐ ส่วนกลุ่มนักเรียนส่วนใหญ่เป็นเพศหญิง คิดเป็นร้อยละ ๖๔.๖๐ รองลงมาเป็นเพศชาย คิดเป็นร้อยละ ๓๕.๔๐ ศึกษาในระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ เป็นส่วนใหญ่ จำนวน ๙๑ คน คิดเป็นร้อยละ ๓๕.๐๐ รองลงมาคือ ศึกษาในระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๕ คิดเป็นร้อยละ ๓๓.๑๐ และศึกษาในระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ คิดเป็นร้อยละ ๓๑.๙๐

ความคิดเห็นของกลุ่มครูเกี่ยวกับการปฏิบัติตนของศิษย์ที่มีต่อครู ๕ ประการ เรียงตามลำดับมากไปหาน้อย ดังนี้ ศิษย์พึงปฏิบัติต่อครูด้วยด้วยความเคารพส่วนใหญ่มีความสัมพันธ์อยู่ในระดับมาก ($\bar{X}=๓.๘๔$, $S.D.=๐.๗๔$) ได้แก่ ยิ้มแย้มแจ่มใส ศิษย์พึงปฏิบัติต่อครูด้วยการปรนนิบัติบริการ ส่วนใหญ่มีความสัมพันธ์ระดับมาก ($\bar{X}=๓.๗๗$, $S.D.=๐.๘๔$) ได้แก่ การบริการช่วยเหลืองานครูตามที่ครูให้วาม ศิษย์พึงปฏิบัติต่อครูด้วยการเชื่อฟัง ส่วนใหญ่มีความสัมพันธ์ระดับมาก ($\bar{X}=๓.๗๗$, $S.D.=๐.๘๔$) ได้แก่ มีความกตัญญู ศิษย์พึงปฏิบัติต่อครูด้วยการตั้งใจเรียน ส่วนใหญ่มีความสัมพันธ์ระดับมาก ($\bar{X}=๓.๗๔$, $S.D.=๐.๗๔$) ได้แก่ รับฟังความคิดเห็นของครู และศิษย์พึงปฏิบัติต่อครูด้วยการเข้าไปรับใช้ ส่วนใหญ่มีความสัมพันธ์อยู่ในระดับมาก ($\bar{X}=๓.๓๖$, $S.D.=๐.๘๕$) ได้แก่ ช่วยเหลือครูจัดกิจกรรมในห้องเรียนด้วยความเต็มใจ

ความคิดเห็นของกลุ่มครูเกี่ยวกับการปฏิบัติตนของครูที่มีต่อศิษย์ ๕ ประการ เรียงตามลำดับมากไปหาน้อย ดังนี้ ครูพึงปฏิบัติต่อศิษย์ด้วยการยกย่องของครู ส่วนใหญ่มีความสัมพันธ์ระดับมากที่สุด ($\bar{X}=๔.๕๑$, $S.D.=๐.๖๒$) ได้แก่ ยกย่อง ชมเชย เมื่อศิษย์ทำความดี ครูพึงปฏิบัติต่อศิษย์ด้วยการช่วยเหลือปกป้องครู ส่วนใหญ่มีความสัมพันธ์ระดับมากที่สุด ($\bar{X}= ๔.๔๘$, $S.D.= ๐.๕๘$) ได้แก่ สอนให้ศิษย์รู้จักประกอบอาชีพสุจริต ครูพึงปฏิบัติต่อศิษย์ในด้านการฝึกฝน ส่วนใหญ่มีความสัมพันธ์ระดับมาก ($\bar{X}=๔.๔๗$, $S.D.=๐.๖๐$) ได้แก่ สอนศิษย์ให้เป็นคนตรงต่อเวลา ครูพึงปฏิบัติต่อศิษย์ด้วยการบอกความรู้ทุกอย่างด้วยดี ส่วนใหญ่มีความสัมพันธ์ระดับมาก ($\bar{X}=๔.๓๒$, $S.D.=๐.๖๒$) ได้แก่ ตั้งใจถ่ายทอดวิชาความรู้โดยไม่ปิดบังอำพราง และครูพึงปฏิบัติต่อศิษย์ด้วยการแนะนำของครู ส่วนใหญ่มีความสัมพันธ์ระดับมาก ($\bar{X}=๔.๒๓$, $S.D.=๐.๖๙$) ได้แก่ สอนศิษย์ให้รู้จักกตัญญูต่อบิดามารดาและผู้มีพระคุณ

ความคิดเห็นของกลุ่มศิษย์เกี่ยวกับการปฏิบัติตนของศิษย์ที่มีต่อครู ๕ ประการ เรียงตามลำดับมากไปหาน้อย ดังนี้ ศิษย์พึงปฏิบัติต่อครูด้วยด้วยความเคารพ ส่วนใหญ่มีความสัมพันธ์อยู่ในระดับมาก ($\bar{X}= ๔.๒๔$, $S.D.=๐.๗๐$) ได้แก่ ลูกขึ้นยืนเมื่อครูเดินผ่าน ศิษย์พึงปฏิบัติต่อครูด้วยการตั้งใจเรียน ส่วนใหญ่มีความสัมพันธ์ระดับมาก ($\bar{X}=๔.๑๓$, $S.D.= ๐.๗๒$) ได้แก่ รับฟังความคิดเห็นของครู ศิษย์พึงปฏิบัติต่อครูด้วยการเชื่อฟัง ส่วนใหญ่มีความสัมพันธ์ระดับมาก ($\bar{X}=๔.๐๐$, $S.D.= ๐.๗๒$) ได้แก่ เชื่อฟังคำสั่งสอนของครู ไม่ดื้อดึง ศิษย์พึงปฏิบัติต่อครูด้วยการปรนนิบัติบริการ ส่วนใหญ่มีความสัมพันธ์ระดับมาก ($\bar{X}=๔.๐๐$, $S.D.= ๐.๗๔$) ได้แก่ บริการให้ความช่วยเหลือในยามฉุกเฉิน และศิษย์พึงปฏิบัติต่อครูด้วยการเข้าไปรับใช้ ส่วนใหญ่มีความสัมพันธ์อยู่ในระดับมาก ($\bar{X}= ๓.๙๕$, $S.D.= ๐.๙๒$) ได้แก่ มีความกระตือรือร้นที่จะช่วยครู

ความคิดเห็นของกลุ่มศิษย์เกี่ยวกับการปฏิบัติตนของครูที่มีต่อศิษย์ ๕ ประการ เรียงตามลำดับมากไปหาน้อย ดังนี้ ครูพึงปฏิบัติต่อศิษย์ด้วยการแนะนำของครู ส่วนใหญ่มีความสัมพันธ์ระดับมาก ($\bar{X}= ๔.๓๔$, $S.D.= ๐.๖๗$) ได้แก่ แนะนำศิษย์ให้เข้าค่ายคุณธรรม ครูพึงปฏิบัติต่อศิษย์ด้วยการช่วยเหลือปกป้องครู ส่วนใหญ่มีความสัมพันธ์ระดับมาก ($\bar{X}= ๔.๓๔$, $S.D.= ๐.๗๒$) ได้แก่ สอนให้ศิษย์รู้จักประกอบอาชีพสุจริต ครูพึงปฏิบัติต่อศิษย์ในด้านการฝึกฝน ส่วนใหญ่มีความสัมพันธ์ระดับมาก ($\bar{X}= ๔.๓๒$, $S.D.= ๐.๖๘$) ได้แก่ สอนศิษย์ให้เป็นคนไม่เอาเปรียบคนอื่น ครูพึงปฏิบัติต่อศิษย์ด้วยการยกย่องของครู ส่วนใหญ่มีความสัมพันธ์ระดับมาก ($\bar{X}= ๔.๒๘$, $S.D.= ๐.๗๑$) ได้แก่ ให้รางวัลแก่ศิษย์ที่ขยันและเรียนดี และครูพึงปฏิบัติต่อศิษย์ด้วยการบอกความรู้ทุกอย่างด้วยดี ส่วนใหญ่มีความสัมพันธ์ระดับมาก ($\bar{X}= ๔.๑๗$, $S.D.= ๐.๗๔$) ได้แก่ สอนให้ศิษย์รู้จักค้นคว้าข้อมูลทางวิชาการอย่างสม่ำเสมอ

นอกจากนั้นแล้ว ความสัมพันธ์ที่กระหว่างครูและศิษย์เป็นหัวใจสำคัญของการจัดการศึกษา และเป็นปัจจัยพื้นฐานในการเรียนรู้ของนักเรียน ทำให้นักเรียนรู้สึกว่าการเรียนเป็นที่ที่มีความอบอุ่นและปลอดภัย ส่งเสริมให้นักเรียนเกิดพัฒนาการที่ดีของนักเรียนทางด้านอารมณ์ สังคม และการเรียน จะสังเกตได้จากการมีบรรยากาศการเรียนที่เป็นมิตร ทุกคนยิ้มแย้มแจ่มใส ครูผู้สอนมีความไวต่อปฏิกริยาของนักเรียนและให้การตอบสนองได้อย่างเหมาะสม ครูใส่ใจต่อความคิดเห็นของนักเรียนแต่ละคน ถ้ามถึงความคิดเห็นหรือมุมมองของนักเรียนในระหว่างคาบเรียนด้วย สิ่งที่สำคัญในการทำให้เกิดความสัมพันธ์ที่ดีคือการได้ใช้เวลาที่ตีร่วมกัน เช่น การกินข้าวกลางวันร่วมกันในบรรยากาศที่เป็นกันเอง ทำกิจกรรมนอกห้องเรียนร่วมกันครูจัดช่วงเวลาในการให้คำปรึกษาแก่นักเรียน เมื่อนักเรียนต้องการ เป็นรายบุคคล ครูได้สื่อสารความตั้งใจอันดีไปให้กับนักเรียนผ่านการแสดงออกในลักษณะต่างๆ เช่น ครูสามารถแสดงออกถึงความเอาใจใส่ ได้ด้วยการสังเกต หรือสอบถามทุกข์สุขของนักเรียนเป็นระยะแสดงการยอมรับในตัวนักเรียนด้วยการฟังความคิดเห็นของนักเรียนอย่างตั้งใจหรือแสดงให้นักเรียนเห็นว่าครูเป็นที่พึ่งให้แก่เขาได้โดยการรับฟังปัญหาและช่วยกันคิดวิธีแก้ไขร่วมกัน เป็นต้น มีวิธีการในการตอบสนองต่อนักเรียนที่เหมาะสม เน้นการมีปฏิสัมพันธ์เชิงบวก มีความไวต่ออารมณ์ของนักเรียน รู้จักและเข้าใจนักเรียนรายบุคคล มีวิธีการตอบสนองต่อนักเรียนแต่ละคนที่แตกต่างอย่างเหมาะสม เช่น ให้ความเวลาในการปรับตัวกับนักเรียนที่ขี้กังวล วางระเบียบที่ชัดเจนให้กับนักเรียนสมาธิสั้น เป็นต้น เน้นการให้คำชม ให้รางวัลกับพฤติกรรมที่ดีของนักเรียน มากกว่าการลงโทษ ซึ่งครูต้องมีบทบาทในการช่วยส่งเสริมให้เกิดความสัมพันธ์อันดีระหว่างเพื่อน รุ่นพี่ และรุ่นน้องในโรงเรียน เป็นที่ปรึกษาให้กับนักเรียนๆ ในการจัดกิจกรรม เป็นการแสดงออกถึงความยอมรับและเชื่อมั่นในศักยภาพของนักเรียน รวมไปถึงการเข้าพบปะกันระหว่างครูและผู้ปกครองเป็นรายบุคคล ช่วยให้ครูได้รู้จักและเข้าใจนักเรียนมากขึ้น ครูให้คำแนะนำกับผู้ปกครองในการร่วมมือกันดูแลนักเรียนอย่างเหมาะสม เป็นการแสดงออกถึงความเข้าใจ ความใส่ใจ และสามารถเป็นที่พึ่งพาให้กับนักเรียนได้

ข้อเสนอแนะ

จากผลการศึกษาวิจัยเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ในโรงเรียนพร้าวิทยาคม จังหวัดเชียงใหม่ ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะจากผลการวิจัยในครั้งนี้ ในประเด็นต่าง ๆ สามารถนำไปปรับเปลี่ยนหรือกำหนดเป็นนโยบายในการสร้างกิจกรรมหรือภารกิจ ในความสัมพันธ์ของครูกับศิษย์ ให้เป็นไปในกรอบตามแนวทางของพระพุทธศาสนา เพื่อประโยชน์ที่นอกเหนือจากครูและศิษย์จะได้รับ สังคมภายนอกโรงเรียนก็จะได้ประโยชน์ ดังกล่าวด้วยเช่นกัน

๑. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

จากการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์โรงเรียนพร้าวิทยาคม อำเภอพร้า จังหวัดเชียงใหม่ปีการศึกษา ๒๕๕๘ พบข้อที่ควรเสนอแนะดังนี้

๑) จากความคิดเห็นของครูที่มีต่อพฤติกรรมของนักเรียนเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของศิษย์กับครูด้านการปฏิบัติต่อครูด้วยความเคารพด้านการปรนนิบัติบริการและการปฏิบัติต่อครูด้วยเชื่อฟังและตั้งใจเรียนเมื่อพิจารณาค่าความคิดเห็นโดยรวมแล้วอยู่ในระดับปานกลางทั้งสิ้น ดังนั้นศิษย์หรือนักเรียนควรพิจารณาปรับปรุงแก้ไขความสัมพันธ์ของตนเองกับครูที่มีอยู่ในปัจจุบันให้ดีขึ้นกว่าเดิมควรให้ความร่วมมือและปฏิบัติตามหน้าที่ในฐานะศิษย์ดังเช่นหลักความสัมพันธ์ในทศ ๖ ซึ่งบ่งบอกไว้อย่างชัดเจนว่าศิษย์พึงบำรุงครูอาจารย์ด้วยลูกขี้เียนรับด้วยการรับใช้ด้วยการเชื่อฟังด้วยการปรนนิบัติและด้วยการตั้งใจเรียนศิลปะโดยเคารพถ้าศิษย์ปฏิบัติตามหน้าที่อย่างเสมอต้นเสมอปลายแล้วความสัมพันธ์ของศิษย์กับครูน่าจะเป็นไปในทางที่ถูกต้องและยั่งยืนตลอดไป

๒) จากความคิดเห็นของนักเรียนที่มีต่อครูเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของครูกับศิษย์ด้านการแนะนำฝึกฝนอบรมให้เป็นคนดีด้านการสอนวิชาการต่างๆและด้านการยกย่องและป้องกันเมื่อพิจารณาค่าความคิดเห็นโดยรวมแล้วจัดอยู่ในระดับมากทุกด้านดังนั้นจึงนับว่าเป็นความสัมพันธ์ที่ดีในระดับหนึ่งแต่เพื่อให้เป็นความสัมพันธ์ที่ดียิ่งขึ้นครูควรพิจารณาปรับปรุงแก้ไขความสัมพันธ์ของตนเองกับศิษย์ที่มีอยู่ในปัจจุบันให้เป็นไปในทางที่ดีขึ้นกว่าที่เป็นอยู่โดยปฏิบัติตนอยู่ในหลักทศซึ่งบ่งบอกถึงหน้าที่ที่ครูพึงอนุเคราะห์ศิษย์ไว้ด้วยฐานะ ๕ คือแนะนำดีให้เรียนดีบอกศิลปวิทยาให้สิ้นเชิงยกย่องให้ปรากฏในเพื่อนฝูงและทำการป้องกันในทิศทั้งปวงถ้าครูปฏิบัติตามหน้าที่ของตนอย่างถูกต้องตามหลักการของพระพุทธศาสนาแล้วความสัมพันธ์ของครูกับศิษย์น่าจะเป็นไปในทางที่ดีและแน่นแฟ้นมากและเป็นความสัมพันธ์ที่ยั่งยืนยิ่งขึ้น

๒. ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

จากการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์โรงเรียนพร้าวิทยาคม อำเภอพร้า จังหวัดเชียงใหม่ปีการศึกษา ๒๕๕๘ พบข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป ดังนี้

๑) หลักการทางพระพุทธศาสนาที่นำมาใช้ทำการศึกษาครั้งนี้ เป็นเพียงส่วนหนึ่งที่ถูกหยิบยกมาจากพระไตรปิฎก พุทธวจนะขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าซึ่งเป็นศาสดาแห่งพระพุทธศาสนา ยังมีหลักการและหลักธรรมต่าง ๆ ที่ดี ที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมอีกมากมาย ที่มีความสำคัญ สามารถนำมาเป็นหัวข้อหรือประเด็นศึกษาวิจัยในประเด็นอื่น ๆ ครั้งต่อไป ซึ่งจะส่งผลดีไม่เพียงแต่เรื่องของการศึกษาแต่ยังรวมถึงองค์กรต่าง ๆ อีกด้วย

๒) การศึกษาวิจัยครั้งนี้ ศึกษาเพียงแต่โรงเรียนพร้าวิทยาคม เพียงโรงเรียนเดียวเท่านั้น ในการวิจัยครั้งต่อไป จึงอยากให้มีการเปรียบเทียบระหว่างสถาบันการศึกษาที่อยู่ภายในอำเภอพร้า และต่างอำเภอด้วย เพื่อลวิจยทางด้านการศึกษาจริยธรรมและคุณธรรม ในการพัฒนาปรับปรุงรูปแบบและระบบการถ่ายทอดองค์ความรู้ต่อไป ให้ได้รับประโยชน์มากยิ่งขึ้น

๓) ควรทำการศึกษาเรื่องเดียวกันนี้แต่ควรศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์โรงเรียนมัธยมศึกษาอำเภออื่นๆในจังหวัดเชียงใหม่หรือจังหวัดอื่น

๔) ควรทำการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ในเชิงศึกษาเปรียบเทียบและวิเคราะห์ในด้านของความสัมพันธ์ทางพฤติกรรม อารมณ์ และจิตใจ

๕) ควรทำการศึกษาความสัมพันธ์ของกลุ่มคนตามหลักการอื่นของพระพุทธศาสนานอกเหนือจากความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์และหลักการแห่งทศ

บรรณานุกรม

ก.ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Sources)

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ข.ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Sources)

หนังสือ

จรรยา ทองถาวร. มนุษย์สัมพันธ์. กรุงเทพมหานคร : อักษรบัณฑิต, ๒๕๓๑.
ยนต์ ชุมจิตร รัช.. ความเป็นครู. กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พรินติ้ง.เฮาส์, ๒๕๔๑.
เรียม ศรีทอง. พฤติกรรมมนุษย์กับการพัฒนาคน. กรุงเทพมหานคร : เวิร์ดเวฟเอดดูเคชั่น, ๒๕๔๒.
วิไล ตั้งจิตสมคิด. การศึกษาและความเป็นครูไทย. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๔.

วิทยานิพนธ์

พระพิรุณ วุฑฒิธมโม. “การพัฒนานุคลิกภาพในพระพุทธศาสนา”.วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.
บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.
มนัส กันจินะ. “ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ในโรงเรียนมัธยมศึกษา อำเภอมืองเชียงใหม่”.
วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย,
๒๕๕๑.
รุ่งสุรีย์ สิงหาราช. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์รูปแบบปฏิสัมพันธ์ระหว่างครูกับนักเรียน ที่ส่งผลต่อเจตคติและ
ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน ในวิชาภาษาอังกฤษของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ ๖”.วิทยานิพนธ์ครุศา
สตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

๒. ภาษาอังกฤษ

Books

Benton, D. A..Applied human relations : An organization approach.NJ : Prentice Hall :
5th ed.Englewood cliffs, 1995.
HuneryagerS.G..Personnel Management.New York: American Book Company, 1995.
Robert V. Krejcie and Earyle W. Morgan.Educational and psychological measurement.
New York :McGraw-Hill, 1970.